

Nizari İsmailîliğin Encüdan Merkezli Yeniden İnşa Süreci: Alamut Sonrası İmamlar Üzerinden Bir İnceleme

The Anjudan-Centered Reconstruction Process: An Examination of Post-Alamut Nizari Imams

Hasan Basri DEMİRER

Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı Phd. Presidency of Religious Affairs
İzmir, Türkiye İzmir, Türkiye

hasanbasridemirer@gmail.com <http://orcid.org/0000-0002-3411-0465>

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü	Article Type:
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
12 Mayıs 2025	12 May 2025
Kabul Tarihi	Date Accepted
7 Ağustos 2025	7 August 2025
Yayın Tarihi	Date Published
31 Aralık 2025	31 December 2025
Etik Beyan	Ethical Statement
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2025 yılında tamamlanan "Hindistan'da İsmailîlik" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This article is derived from a doctoral thesis entitled "Ismailism in India," completed in 2025 at the Institute of Social Sciences, Izmir Katip Celebi University.
İntihal	Plagiarism
Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.	This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected
Telif Hakkı & Lisans	Copyright & License
Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Atıf/Citation

Demirer, Hasan Basri. "Nizari İsmailîliğin Encüdan Merkezli Yeniden İnşa Süreci: Alamut Sonrası İmamlar Üzerinden Bir İnceleme". *Turkish Journal of Shiite Studies* 7/2 (Aralık 2025): 145-162. doi: 10.48203/siader.1697416

Abstract

This article examines the reconstruction process undergone by Nizari Ismailism following the destruction of Alamut by the Mongols in 1256, focusing particularly on the transformations shaped around the Imams. The study analyzes the function of the institution of the Imamate within the context of historical continuity and change, arguing that the period known as the Anjudan revival was not merely a time of political concealment, but also a phase during which the doctrinal, institutional, and ritual foundations of the sect were restructured. Moreover, the *dā'wa* hierarchy, which can be considered highly significant in the context of Nizari history, was established during the Anjudan period. For this reason, this hierarchical structure is also addressed in the article. After the fall of Alamut, the Nizari community, having lost its central authority, sought to survive through strategies of *taqiyya* while simultaneously developing a new theological framework centered on the Imams. During this process, the Anjudan Imams, though outwardly politically passive, played a central role in reshaping the community's beliefs and ritual practices. The article posits that, during this period, the Imams functioned not only as religious leaders but also as key agents in the construction of collective identity. In this respect, the Anjudan period should not be seen as a time of stagnation in Ismaili history, but rather as a creative and transformative era. Drawing on historical documents, Ismaili sources, and modern scholarship, the study examines this reconstruction process from a multidimensional perspective and demonstrates that the foundations of contemporary Nizari identity were laid during this time.

Keywords: History of Islamic Sects, Ismailism, Nizaris, Alamut, Anjudan.

Öz

Bu makale, Alamut'un 1256 yılında Moğollar tarafından yıkılmasının ardından Nizârî İsmailîliğın geçirdiği yeniden inşa sürecini, özellikle İmamlar etrafında şekillenen dönüşümleri merkeze alarak incelemektedir. Çalışma, tarihsel süreklilik ve değişim bağlamında İmamlık kurumunun işlevini analiz etmekte ve Encüdan dirilişi dönemi olarak adlandırılan sürecin, yalnızca siyasî bir gizlenme dönemi değil; aynı zamanda mezhebin düşünsel, kurumsal ve ritüel temellerinin yeniden yapılandırıldığı bir dönem olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte Nizârî tarihi bakımından oldukça önemli kabul edebileceğimiz Davet hiyerarşisi, Encüdan döneminde belirlenmiştir. Bu sebeple söz konusu hiyerarşik yapılanma biçimine de makalede yer verilecektir. Alamut'un düşüşüyle birlikte merkezi otoriteyi kaybeden Nizârî topluluğu, bir yandan takiyye stratejileriyle hayatta kalmaya çalışırken, diğer yandan İmamlar etrafında yeni bir teolojik çerçeve geliştirmiştir. Bu süreçte Encüdan İmamları, görünürde siyaseten pasif bir pozisyonda olsalar da, cemaatin inanç ve ibadet yapılarının yeniden şekillendirilmesinde merkezi bir rol oynamışlardır. Makale, söz konusu dönemde imamların sadece dini önderlik değil, aynı zamanda kolektif kimliğin inşasında da etkin olduklarını ileri sürmektedir. Bu bağlamda,

Encüdan süreci, İsmailîliğin tarihinde bir duraklama değil, bilakis yaratıcı ve dönüştürücü bir dönem olarak değerlendirilmelidir. Çalışma, tarihsel belgeler, İsmailî kaynaklar ve modern literatürden faydalanarak bu yeniden inşa sürecini çok boyutlu bir şekilde ele almakta ve günümüz Nizârî kimliğinin temellerinin bu dönemde atıldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, İsmailîlik, Nizarîlik, Alamut, Encüdan.

Giriş

Nizarî İsmailîliği, İslâm tarihinde özgün bir mezhebî yapılanma olarak dikkat çekmiş; özellikle Alamut Kalesi merkezli dönemde teşkilatlanarak siyasî ve dinî sahada önemli bir aktör hâline gelmiştir. Ancak 1256 yılında Alamut'un Moğollar tarafından yıkılması,¹ Nizarîlerin varlığını ve devamlılığını ciddi şekilde tehdit etmiş; topluluk dağılmış, dinî yapı çözülmüş ve imamların otoritesi büyük ölçüde sarsılmıştır. Bu dramatik yıkım sonrası Nizarî İsmailîliği için yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilecek olan Encüdan Dirilişi, mezhebin yeniden yapılanma ve adaptasyon sürecinin merkezî bir aşaması olarak tarih sahnesinde yer almıştır. İran'ın orta bölgelerinde bulunan Encüdan köyü, bu yeni dirilişin beşiği olmuş; Fatımî halifesi II. Müstansır Billah'ın imametiyile başlayan süreçte, dağılmış Nizarî topluluklar yeniden bir merkezî otorite etrafında toplanmaya başlamıştır.²

Encüdan Dirilişi, sadece fiziki bir toparlanma değil, aynı zamanda dinî doktrinlerin, mezhebî kimliğin ve teşkilat yapısının da yeniden kurgulanması anlamına gelmektedir. Bu dönemde imamlar, varlıklarını gizleyerek sürdürmek zorunda kalmış; tasavvufî gruplarla kurdukları ilişkiler üzerinden mezhebin sürekliliğini sağlamaya çalışmışlardır.³ Özellikle sûfî tarikatlar ile kurulan yakın temas, Nizarî öğretilerin görünür biçimde tasavvufî bir üsluba bürünmesine, imam otoritesinin, mürşid-mürîd ilişkisine benzer bir çerçevede yeniden tahkim edilmesine zemin hazırlamıştır. Zahir-batın ayrımı, imamın bâtinî bilgiyi temsil eden merkezi konumu ve şeriatın imam tasdikiyle anlam kazanacağına dair vurgu, bu dönemde hem tasavvufî literatürde hem de Nizarî doktrinlerinde belirgin bir şekilde öne çıkmıştır.

Encüdan merkezli dirilişin en dikkate değer özelliklerinden biri, imamların sadece mezhebî koruma gayesiyle değil, aynı zamanda onu dönemin sosyal ve siyasî koşullarına uygun şekilde dönüştürme vizyonuyla hareket etmeleridir. Bu bağlamda II. Müstansır Billah'ın Pendi-yât-ı Civanmerdî adlı eseri,⁴ dönemin

¹ Farhad Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alfa Tarih, 2017), 593-600.

² Shafique N. Virani, *The Ismailis in the Middle Ages a History of Survival a Search for Salvation* (New York: Oxford University Press, 2007), 112-116.

³ Alamut sonrası Nizarîlerinin tasavvufla girdikleri etkileşim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Zahide Ay, *Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği ve Tasavvuf* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 43-70.

⁴ II. Mustansır Billah, *Pandiyat-i Jawanmardi or Advices of Manliness*, çev. Wladimir Ivanow (Leiden: Brill Publisher, 1953).

zihniyet dünyasını ve İsmailîliğın yeni yol haritasını yansıtan temel kaynaklardan biri olarak öne çıkar. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mertebeleri üzerinden kurulan dinî anlayış,⁵ Alamut döneminin bâtinî doktrinlerinden farklı bir pratik dindarlık modeli sunar ve imamın merkezî konumunu korurken, onu tasavvufî bir muhtevayla güçlendirir.

Öte yandan, Encüdan döneminin ilerleyen safhalarında, Safevîlerin İran coğrafyasında güç kazanması, Nizârîler için yeni bir meydan okuma anlamına gelmiştir. Safevîlerin İmamiyye Şiasını resmî mezhep olarak benimsemeleri, Nizârîlerin kamusal alanda varlıklarını sürdürebilmeleri için takiiye stratejilerini daha da derinleştirmelerini zorunlu kılmıştır. Bu süreçte Nizârîler, zahiren İmamiyye Şiasına intibak etmiş gibi görünerek mezhebî kimliklerini koruma yoluna gitmiş, iç yapıda ise imam otoritesine bağlı bâtinî inanç sistemini yaşatmaya devam etmişlerdir.

Bu çalışma, Encüdan Dirilişi olarak adlandırılan bu yeniden inşa sürecini, dönem imamlarının faaliyetleri, mezhebin tasavvufî etkileşimi, teşkilat yapısındaki dönüşüm ve Safevîlerle kurulan ilişkiler bağlamında incelemektedir. Ayrıca Encüdan merkezli yapılanmanın Kahek'e taşınmasıyla birlikte bu dönemin sona erişî ve modern Nizârîliğın temellerinin nasıl atıldığı da değerlendirilerek, Alamut sonrası Nizârî İsmailîliğın süreklilik ve değişim dinamikleri kapsamlı bir şekilde yine çalışmada ele alınan hususlardır.

Çalışmanın temel problematiği, Alamut, 1256'da Moğollar tarafından yıkıldıktan sonra, Nizârîliğın yeniden başlayan inşa sürecini, tarihî bağlamı içerisinde anlamayı amaçladığı şeklinde ifade edilebilir. Özellikle Encüdan dönemi, yalnızca bir siyasî gizlenme dönemi olarak değil, aynı zamanda mezhebin teolojik, kurumsal ve kuramsal temellerinin yeniden yapılandırıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle çalışmada, Nizârî topluluğunun merkezi otoritesini kaybettikten sonra, hayatta kalmak adına takiiye stratejilerini derinleştirdiği ancak aynı zamanda İmamlar etrafında yeni bir teolojik çerçeve oluşturmaya çalıştığı vurgulanmaktadır. Her ne kadar Encüdan imamları, görünüşte pasif bir siyasî tutum benimsese de Nizârîlerin inanç yapısının ve özellikle ritüellerinin yeniden şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın problem edindiği hususlardan birinin de sözü edilen imamların kritik konumunu tespit etmek ve Nizârî İsmailî tarihinde "Encüdan dirilişi dönemi" olarak bilinen bu dönemin, bir duraklama değil, bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymak olduğu söylenebilir.

Çalışma, Alamut sonrası Nizârî İsmailîliğının yaşadığı dönüşümü ve Encüdan'ın söz konusu dönüşümdeki konumunu analiz etmek suretiyle mevcut literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Özellikle Nizârîliğın Encüdan sürecindeki yeniden inşa çabalarının, sadece bir hayatta kalma mücadelesi değil, aynı zamanda teoloji, kurumsallaşma, ritüel oluşturma gibi hususlarda da etkili olunması dikkat çekici olup, konunun daha önce bu bağlamda ele alınmamış olması konuyu özgün kılmaktadır. Makale, dönemin imamlarının kolektif kimliğın yeniden inşasında oynadıkları merkezî rolü ortaya koyarak, bu sürecin

⁵ Mustansır Billah, *Pandiyat-i Jawanmardi*, 1-2.

yaratıcı ve dönüştürücü yönlerini aydınlatmaktadır. Ayrıca, Davet hiyerarşisinin Encüdan döneminde nasıl yeniden şekillendiğine dair yapılan inceleme, daha önce yeterince araştırılmamış bir konuya ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, daha önce yapılan çalışmalardan Farhad Daftary ve Shafique Virani gibi önemli isimlerin eserleri, Encüdan dönemi üzerine olan incelemelerle bağlantılı olsa da bu çalışmanın sunduğu çok yönlü analiz, literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Daftary'nin *The Ismailis: Their History and Doctrines*⁶ ve Virani'nin *The Ismailis in the Middle Ages: A History of Survival*⁷ gibi eserleri, Encüdan dönemi ve sonrasına dair önemli katkılar sunmuş olsa da, bu çalışmanın, dönemin daha az ele alınan sosyo-kültürel ve teolojik boyutlarını keşfetmeyi hedeflediği ifade edilebilir. Türkiye'de İsmailîlik'in gerek tarihi ve coğrafi, gerek itkadî görüşleri merkeze alınarak çok sayıda çalışma yapılmış olsa da Alamut sonrası Nizarî İmamları hakkında bir çalışma henüz yapılmamıştır. Çalışmanın alandaki bu boşluğu da gidermesi hedeflenmektedir.

1. Nizarî İsmailîliğinde Encüdan Dirilişi

II. Mustansır'ın imameti ile başlayan Encüdan dirilişi dönemi, Alamut sonrası Nizarî İsmailîlerinin güçlü bir biçimde yeniden örgütlenmeyi amaçladığı bir dönem şeklinde nitelendirilebilir. Moğol istilasının ardından İran coğrafyasında dinî-siyasî iklimin hızlı değişiminden istifade ederek, faaliyetlerini ve eski örgütlenme biçimlerini yeniden yürürlüğe koymayı hedefledikleri bu dönem 11./17. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Nizarîler, Hint alt kıtasında ve Orta Asya'da varlıklarını sûfî gruplar içerisinde sürdürmeye çalışan küçük Nizarî oluşumları, tek bir merkezî otoriteye bağlamayı ve kendi otoriteleri altına almayı amaçlamıştır. Nizarîlerin bu dönemine ilişkin kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Bu bölümde ulaşılabildiği kadarıyla, Encüdan döneminin imamları ve faaliyetleri hakkında incelemelere yer verilecektir.

Encüdan, coğrafi olarak İran'ın ortalarında, Sultanabad ile Mahallat'ın arasında bulunan, tarımsal verimliliği yüksek bir köydür. Günümüzde de İmamiyye Şiasına mensup, bine yakın kişinin yaşadığı bu köy,⁸ yaklaşık iki yüz yıl Kasımşahîlere⁹ ev sahipliği yapmıştır. Muhammed b. İslam Şah'ın 868/1463 senesinde Kahek'te ölümünün ardından yerine II. Mustansır Billah olarak bilinen oğlu Ali Şah (ö. 885/1480) geçmiştir. II. Mustansır, Encüdan ile ilişkilendirilen ilk imam olması yönüyle önemlidir. Burada başlatılan hareket sayesinde Kasımşahî imamlar varlıklarını günümüze kadar devam ettirebilmiş, süreç içerisinde önemli bir taraftar kitlesine ulaşmıştır.

Alamut'un yıkılışından sonra İran'da Nizarîler, varlıklarını küçük gruplar içerisinde takiyye yaparak devam ettirmeye çalışmıştır. Nizarîlerin söz konusu

⁶ Farhad Daftary, *The Ismailis: Their History and Doctrines* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

⁷ Virani, *The Ismailis in the Middle Ages*.

⁸ Daftary, *İsmaililer*, 639.

⁹ Nizarî imam Şemseddin Muhammed'in ölümünün ardından, Nizarîler, Kasımşahîler ve Mü'minşahîler şeklinde iki fırkaya ayrılmıştır.

dönemde bazı tasavvufî gruplarla da etkileşime girdiği ve o gruplar içerisinde gizlenerek varoluş mücadelesi verdiği bilinmektedir.¹⁰ Bu etkileşimde, içinde bulunduğu sûfî gruba ayak uydurmanın, daha önceleri Sünnîliğin içinde bile kendini belli etmeden yaşama tecrübesine sahip bir topluluğa zor gelmediği söylenebilir. Nitekim tasavvufun temel olguları ile Nizarîlerin mezhep gelenekleri birbirine uzak değildir. Örneğin her iki yaklaşımda da zahir-bâtın ayrımı olup, bir şeyin hakikatte bilinmesinin ancak bâtınının bilinmesi ile mümkün olduğu düşüncesi vardır. Ayrıca tasavvuftaki Mürşid ile İsmailîliğin imam algısı arasında da önemli benzerlikler olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Sünnî tasavvufî yaklaşım biçiminin, her ne kadar bâtınî vurguya sahip olsa da zahiri de kabul ettiğini vurgulamak gerekir.

Kasımşahîlerin Encüdan'daki ilk imamı kabul edilen II. Mustansır Billah, tasavvuf ile etkileşimde önemli bir konuma sahiptir. O kadar ki onun İranlı bazı sûfî çevreler arasında *Şah Kalender* olarak bilindiği rivayet edilir.¹¹ Bununla birlikte İran'ın o dönemde en güçlü tarikatlarından kabul edilen Nimetullahîlik ile ilk ilişkiyi yine II. Mustansır'ın kurmuş olabileceği aktarılmıştır.¹² Daftary'nin aktardığına göre bu ilişkinin kurulmuş olmasında, Nimetullahî tarikatının kurucusu Şah Nimetullah-i Velî'nin kendi soyunu İsmailîlerin yedinci imamı Muhammed b. İsmail'e dayandırması etkili olmuş olabilir. Ayrıca, Nimetullahî tarikatının İran'ın geniş coğrafyasında etkili olmakla kalmayıp, Hint alt kıtasında da kendine taraftar bulabildiği de burada ifade edilebilir.¹³ Sonraki yüzyıllarda Hint coğrafyasında etkili olacak olan Nizarîlerin, bu etkisinin temelinde Nimetullahîler ile kurdukları ilişkinin olması da muhtemeldir.

Bu dönemde Nizarî topluluklar İran, Orta Asya ve Hindistan'ı da içine alan geniş bir coğrafyada, çeşitli cemaatlerin *pir* olarak da adlandırılan liderlerini benimsemiştir. Söz konusu pirlerin makamını imamdan aldığı bilinse de merkezî otoriteden kopuk bir bölgesel liderlik zaman içerisinde çift başlılığı tetiklemiş ve bu küçük otoriteler özerkleşmiştir. Bu yapısal bozulma, Encüdan imamlarını rahatsız etmiş, bu sebepten mezkûr bölgelere II. Mustansır tarafından güvenilir dâîler gönderilerek, gücün yeniden kendi etraflarında toplandığı bir teşkilatlanma oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁴

II. Mustansır Billah, gerçek bir mü'minin nasıl olması gerektiğini ve temel ahlakî ilkeleri anlattığı *Pendiyât-ı Civanmerdî* adında bir eser kaleme almış, bu eser oğlu ve halefi olan Abdüsselam Şah döneminde bir mezhep mensubu tarafından derlenmiştir. Tasavvufla etkileşimin bir sonucu olarak, kitapta çokça tasavvufî terime vurgu yapılmıştır. Diğer pek çok sûfî grupta olduğu gibi

¹⁰ Nizarîliğin tasavvufla girdiği etkileşimin, ilgili ayrıntılı örnekleri için bkz. Daftary, *İsmaililer*, 632-639; Zahide Ay, *Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği ve Tasavvuf* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 43-70.

¹¹ Virani, *The Ismailis in the Middle Ages*, 116; Mümtaz Ali Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams* (Karachi: Real Patidar Library, 2009), 99.

¹² Daftary, *İsmaililer*, 651; Ay, *Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği ve Tasavvuf*, 49.

¹³ Daftary, *İsmaililer*, 646-647.

¹⁴ Daftary, *İsmaililer*, 652.

Bektaşî kültürde de var olan ve dört kapı olarak nitelendirilen; *şeriat*, *tarikât*, *marifet* ve *hakikat* ilkelerinden¹⁵ hareketle kitabın hemen başında şöyle bir benzetme yapılmış ve Nizarîlerin temel yaklaşımlarına ilişkin bir değerlendirmeye yer verilmiştir:

“Şeriat bir kandile, tarikât bir yola, hakikat ise varılacak menzile benzetilebilir. O kişi ki, kandilin aydınlığı ile dosdoğru yolda yürümek için çabalamalı ve hakikat hanesine ulaşmalıdır. Hakikatin temeli de imamı tanımaktır. Her şeyin amacı batınî anlamı bilmektir. Onun gerçek özünü ve güzelliğini oluşturan onun bâtınıdır. Bu yüzden peygamber tarafından getirilen şeriatın nihai amacı onun bâtınî amacı olan hakikatin ta kendisi, yani zamanın imamının tanınmasıdır.”¹⁶

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere Alamut sonrası Nizarîleri tasavvufla yoğun etkileşim içindedir. Bunun yanında dikkat çekilecek bir husus da II. Hasan¹⁷ zamanında kıyametin ilanı ile neshedilmiş şeriat anlayışı, Nizarîler arasında hala varlığını devam ettirmektedir. Anlaşılan şeriatın, dönemin imamını tanımak olduğu ve hakikate ancak böyle ulaşılacağı düşüncesi II. Mustansır tarafından da kabul görmüş, bu düşünce eserine de sirayet etmiştir. Daftary, Nizarî Hocaların, *Pendiyât*’ı, dönemin imamının mezhebin ilmihal kitabı olarak Hindistan’a gönderdiğini ifade etmiştir.¹⁸

Encüdan dirilişine ve tasavvuf ile etkileşime önderlik etmesi yönüyle Alamut sonrası Nizarî İsmaililiğinde önemli bir konuma sahip olan II. Müstansır, bir rivayete göre 880/1475 yılında,¹⁹ bir başka rivayete göre ise 885/1480 yılında²⁰ Kahek’te vefat etmiş ve Encüdan’da defnedilmiştir. Encüdan’dan günümüze ulaşan en eski Nizarî kabri yine II. Mustansır’a aittir.²¹

2. Encüdan’da II. Mustansır Sonrası Nizarî İmamları

II. Mustansır’ın vefatının ardından imamet makamına, oğlu Abdüsselam Şah geçmiş o da yaklaşık on beş yıl mezhebin imamlığını sürdürmüştür. Aynı zamanda Şah Selamullah olarak da bilinen Abdüsselam’ın 859/1456 senesi civarında Babek’te doğduğu ve çok genç yaşta imamet makamına geçtiği tahmin edilmektedir.²² Encüdan’da başlatılan yeniden doğuş hareketinde babasının yolundan devam eden Abdüsselam, 895/1490 senesinde Bedahşan ve Kabil’deki Mü’minşahî/Muhammedşahî Nizarîlere, Kasımşahî Nizarîliğini benimsemeleri için ferman yollamıştır.²³

¹⁵ Hacı Bektaş Velî, *Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, sad. Hüseyin Özbay, çev. Esad Coşan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

¹⁶ Mustansır Billah, *Pandiyat-i Jawanmardi*, 1-2.

¹⁷ Alamut imamlarından Hasan Alâ Zikrihisselam

¹⁸ Daftary, *İsmaililer*, 653.

¹⁹ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 100.

²⁰ Daftary, *İsmaililer*, 640.

²¹ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 100.

²² Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 100-101.

²³ Virani, *The Ismailis in the Middle Ages*, 121; Daftary, *İsmaililer*, 654.

Hakkında yukarıda anlatılanların dışında çok fazla bilgiye rastlayamadığımız Abdüsselam Şah, 899/1493 senesinde Babek'te vefat etmiş, yerine oğlu Abbas Şah imam olmuştur.²⁴ Bir rivayette Abbas Şah'ın, düşmanlarına muhalefet ettiği gerekçesi ile bir dönem sürgüne gönderildiği, bu sebeple de sürgün prens anlamına gelen Garip Mirza lakabını aldığı aktarılmıştır.²⁵ Ayrıca, Nizari geleneğe göre o, Müstansır Billah unvanına sahip üçüncü kişi olması hasebiyle III. Mustansır olarak da tanınmaktadır.²⁶ Babasının vefatının ardından imamete geçince Encüdan'a taşınan Garib Mirza, siyasetten uzak ve dervişane bir hayat sürmüştür. Güçlü belagati ve bağışlayan tutumu ile İsmailî olmayan çevreler tarafından da sevilmiş ve bu durum bölgede onun popülaritesini de artırmıştır. Kısa bir süre Nizarîlerin imamlığını üstlenen Garib Mirza 902/1496 senesinde Encüdan'da vefat etmiş ve dedesi II. Mustansır'ın kabrine yakın bir yere defnedilmiştir.²⁷

Garib Mirza'nın vefatının ardından mezhebin imamı, oğlu Ebuzer Ali olmuştur. O da babası gibi dervişane bir hayat yaşamayı tercih etmiştir.²⁸ Ebuzer Ali'nin döneminde, Nizari İsmailîlerin yeniden güç kazanmaya çalıştığı Encüdan ve civar coğrafyada birtakım önemli siyasî gelişmeler olmuştur. Bunların en önemlisi hiç kuşku yok ki Safevî hanedanının bölgede etkisini artırmış olmasıdır. Bu etkinin bir sonucu olarak bölgedeki Kasımşahîler, birtakım değişimler yaşamak durumunda kalmıştır.²⁹

Safevîler, devlet yapısına eriştikleri 907/1501 senesine gelindiğinde, İmamiyye Şiasını devletin resmî mezhebi olarak ilan etmiştir. Nizarîler de kökleri itibariyle İmamiyye ile aynı silsileden beslendikleri için, bu durumun kendileri adına olumlu olabileceği düşüncesine kapılmışlardır. Ancak İmamiyye Şiası dışında kalan her türlü sûfî ve mezhebî oluşum, Safevî devleti tarafından bastırılmıştır. Bu dönemde ölüm fermanı çıkarılan Müminşahîlerin imamı Şah Tahir'in Hindistan'a kaçtığı bilinmekte olup, Kasımşahîlerin imamı Ebuzer Ali'nin de Encüdan'dan başka bir yere kaçtığı ve 905/1500 ile 912/1507 yılları arasında, yaklaşık yedi yıl saklandığı rivayet edilmiştir. Ayrıca onun kaçmadan önce, mezhep taraftarları ile kendisi arasında irtibatı devam ettirebilmek için bir hücceti arkasında bıraktığı da aktarılan bilgiler arasındadır.³⁰ Aradan geçen yedi yılın ardından Encüdan'a döndüğü rivayet edilen Ebuzer Ali'nin Safevîlerle ve bölgedeki Şîî yöneticilerle samimi ilişkiler kurduğu, hatta Şah İsmail'in kızı ile nişanlandığı ve Emirü'l-Ümerâ yapıldığı da

²⁴ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 102.

²⁵ Virani, *The Ismailis in the Middle Ages*, 121-122.

²⁶ Daftary, *İsmaililer*, 640.

²⁷ Mümtaz Ali Tajddin, *Ismailis Through History* (Karachi: Islamic Book Publisher, 1997), 546-547.

²⁸ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 104.

²⁹ Bahsi geçen değişimler ve Nizarîlerin Safevîlerle ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zahide Ay, "16-17. Yüzyıllar İran'ında Safevi-Nizari İlişkilerinin Dini ve Siyasi Etkileri Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi* XI/21 (2019), 455-471.

³⁰ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 104.

aktarılan rivayetler arasındadır.³¹ Bu rivayetlerden hareketle, Alamut'un yıkılışının ardından tasavvuf grupları içerisinde takiyye ile uzun süre varlıklarını devam ettiren Nizarîlerin, Safevî devletinin bölgede hâkimiyetini artırmasıyla, devletin de resmî mezhebi olan İsnâaşeriyye Şîasını benimsemiş gibi görünerek, takiyyelerini bu şekilde devam ettirmeyi amaçladıkları söylenebilir. Zira sonraki yıllarda meydana gelen gelişmeler de bu düşünceyi destekler niteliktedir.³²

915/1509 senesinde vefat eden Ebuzer Ali, Encüdan'da defnedilmiş, yerine ise oğlu Şah Murad Mirza geçmiştir.³³ Murad Mirza da babasının son dönemlerinde yaptığı gibi, Safevî Şahı I. İsmail ile yakın ilişkilerini sürdürmüştür. Kuruldukları yıllarda, İmamiyye mezhebi dışındaki her türlü tasavvuf ve mezhep grupları ile mücadele eden, ancak sonraları Nizarîlere karşı hoşgörülü bir tavır takınan Safevîlerin, bu tavrının arkasında muhtemelen başka nedenler yatmaktadır. Mezkûr dönemde Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim karşısında ağır bir yenilgi alan Şah İsmail, ciddi güç kaybına uğramış, bu durum Anadolu'daki Safevî taraftarları Kızılbaşlar ile İran coğrafyasındaki Safevî askerleri arasında bir çatışmaya neden olmuştur. Ordu içinde çıkacak olası bir ayaklanmanın önüne geçmek isteyen Şah İsmail, Horasan'daki İsmailîlerden destek alabileceği düşüncesiyle Encüdan'daki İsmailîlere yakınlık göstermiştir.³⁴

Daftary, İslam'ın ilk bin yılını kaleme alan meşhur tarih kitabı *Tarih-i Elfi*'de geçen ve Hindistan ve Sind'de çok sayıda taraftarı olduğu aktarılan Murad isminde bir Nizarî'nin, 980'li yıllarda Safevî şahı I. Şah Tahmasp tarafından zulme uğradığı şeklindeki bir rivayetten hareketle, bu kişinin Murad Mirza olduğunu iddia etmiş olsa da³⁵ bu iddia tarihsel açıdan problemli olabilir. Zira söz konusu yıllar ile Murad Mirza'nın ölümü arasında yaklaşık altmış yıl vardır. Ayrıca, Encüdan imamlarının siyasetten berî oldukları, siyasîlerle ilişki kursalar da bunu ancak mezheplerinin çıkarları doğrultusunda müspet mânâda yaptıkları düşünüldüğünde ve daha önce de aktarıldığı şekliyle Ebuzer Ali döneminde geliştirilen iyi ilişkiler dikkate alındığında, Daftary'nin iddiası makul gözükmemektedir. Ancak yine de döneme ilişkin kaynakların sınırlı oluşu ve meselenin girift yapısı, bu hususta temkinli bir üslup benimsemeyi gerektirmektedir. Bir başka rivayette ise, *Tarih-i Elfi*'de bahsedilen Murad isimli kişinin, İran coğrafyasında etkili olduğu bilinen *Noktaviyye* tarikatının lideri Murad olduğu ve mezkûr dönemde Şah Tahmasp'a karşı ayaklanma başlattığı, Daftary'nin Murad Mirza olduğunu iddia ettiği kişinin, tarikat lideri ile karıştırıldığı aktarılmıştır.³⁶ Yukarıda da belirtildiği üzere Murad Mirza'nın vefat tarihine ilişkin de farklı rivayetler vardır. Daftary'nin aktardığına göre Murad Mirza 981/1573 senesinde Şah Tahmasp tarafından idama mahkûm

³¹ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 105.

³² Bkz. Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alfa Tarih, 2016), 178.

³³ Tajddin, *Ismailis Through History*, 552-553.

³⁴ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 105-106.

³⁵ Daftary, *İsmaililer*, 657.

³⁶ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 106-107.

edilmiş olup³⁷ kendisi de bir Nizarî olduğu bilinen Mümtaz Ali Taceddin'e göre İmam Murad Mirza 920/1514 senesinde Encüdan'da vefat etmiş ve yerine oğlu Zülfikar Ali imamete geçmiştir.³⁸ Yukarıdaki değerlendirmeler de dikkate alınacak olursa Murad Mirza'nın 920/1514 yılı dolaylarında vefat etmiş olması daha muhtemel gözükmemektedir.

Babasının yerine Kasımşahî Nizarîlerin imamı olan Zülfikar Ali, Şah I. Halilullah ismiyle de bilinir. Yaklaşık iki yıl imamette kalan Şah I. Halilullah'ın, zaman zaman müritlerini görmek için farklı bölgelerdeki Nizarî köylerine ziyaretler yaptığı, Suriye'de bulunan Nizarîlerle yakın temasta olup bazen mektupla haberleştiği,³⁹ Safevîlerle iyi ilişkiler kurduğu, hatta bir Safevî prensesi ile evlendiği de aktarılan rivayetlerdendir.⁴⁰

922/1516'da vefat eden Zülfikar Ali'nin yerine oğlu Nureddin Ali imamlığa geçmiştir. Onun zamanında da Safevîlerle müspet ilişkiler devam ettirilmeye çalışılmıştır. Taraftarlarının Horasan'da Safevî ordusuna katıldığı da rivayet edilmiştir. İmam Nureddin zamanında Hind ve Sind bölgelerine vekiller gönderilmiş, oralarda dağınık bir şekilde varlığını devam ettirmeye çalışan Nizarîler merkezî otorite ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Öte yandan bu bölgelere gönderilen dâîler mezhebe yeni müritler kazandırmak için de çaba sarf etmiştir.⁴¹ Bu teşebbüslerin bir neticesi olarak Alamut'un yıkılışı ile birlikte yok olmaya yüz tutan Kasımşahî Nizarîler adeta yeniden küllerinden doğmuş ve varoluş mücadelesini azimle devam ettirmiştir.

Uzun imamet dönemine rağmen çok fazla bilgiye sahip olamadığımız Nureddin Ali 957/1550 yılında Encüdan'da vefat etmiş ve imamete oğlu Halilullah Ali geçmiştir.⁴² İmam Halilullah Ali'nin; İran, Hindistan, Suriye, Bedahşan ve Orta Asya'da yaşayan yoksul İsmailîlerin ekonomik durumlarını incelediği ve aile üyeleri aracılığıyla gerekli yardımları gönderdiği rivayet edilmiştir. Aynı zamanda farklı bölgelerdeki İsmailî misyonunun o zamanki sistemini de gözden geçiren imamın bazı müdahaleleri özellikle Hindistan'daki dinî uygulamalarda hayati değişikliklere neden olmuştur.⁴³ Halilullah Ali'nin, mezhebin faaliyetlerini gözden geçirmek için Encüdan'da çeşitli bölgelerden dâîlerin katıldığı bir konferans düzenlediği aktarılmıştır. O, Suriye ve Hindistan'daki işleyişe belli ölçüde müdahalelerde bulunarak gerekli gördüğü emirleri ilgili dâîler aracılığı ile bölgelere iletmiştir.⁴⁴ Bu bilgilerden hareketle Halilullah Ali'nin; İran, Suriye, Bedahşan ve Hindistan'daki İsmailîlerle temaslarını en iyi şekilde yürüttüğü ve mezhebin güçlenerek büyümesinde

³⁷ Daftary, *İsmaililer*, 658.

³⁸ Tajddin, *İsmailis Through History*, 554.

³⁹ Tajddin, *İsmailis Through History*, 555-557.

⁴⁰ Daftary, *İsmaililer*, 659.

⁴¹ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 109-110.

⁴² Tajddin, *İsmailis Through History*, 573.

⁴³ Tajddin, *İsmailis Through History*, 573-574.

⁴⁴ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 111.

etkili olduğu söylenebilir. 993/1585 senesinde Kahek'te ölen Halilullah Ali, Encüdan'a defnedilmiştir.⁴⁵

Halilullah Ali, Encüdan'da ikamet eden son imam olması dolayısıyla da Kasımşahî Nizarîler nezdinde ayrıca bir öneme sahiptir. Onun vefatının ardından halefi Şah II. Nizar, mezhebin merkezini Encüdan'dan Kahek'e taşımış ve Nizarî tarihinde Encüdan Dirilişi olarak tanımlanan bir devir sona ermiştir.⁴⁶

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; Alamut'un yıkılışının ardından çok geniş bir coğrafyada dağınık bir biçimde varlıklarını, çeşitli tasavvuf grupları içinde sürdürmeye çalışan Nizarîler, II. Müstansır'ın imamete gelmesiyle birlikte Orta İran'da bulunan Encüdan'da bir diriliş hareketi başlatmış, özellikle İran, Bedahşan, Suriye ve Hindistan'da bulunan Nizarî gruplara ulaşarak, mezhebin faaliyetlerinin tek bir merkezî otorite tarafından yürütülmesini amaçlamıştır. Safevîlerin İran coğrafyasında etkili olup, İsnâaşerî Şîliği resmî mezhep ilan etmesinin ardından tasavvuf kisvesinden uzaklaşan Nizarîler, bir süre sonra İmamî Şîliği benimsemiş gibi görünerek varoluş mücadelelerini devam ettirmiştir. Bu dönem edebî yönden de Nizarîlerin etkili olduğu bir dönem olmuştur. Nizar-ı Kûhistânî, Hayırhah-ı Herâtî gibi dönemin etkili şairleri, Nizarîler arasından çıkmıştır.

3. Encüdan Dönemi Nizarî Davet Hiyerarşisi

Encüdan döneminde Nizarîliğin davet hiyerarşisi de net bir biçimde ortaya konmuştur. Mezkûr dönemde yazılmış, İsmailî inancının temel metinlerinden kabul edilen, Nasır-ı Hüsrev'e nispet edilse de müellifi kesin olarak belirlenemeyen *Kelam-ı Pir* adlı eserde, imamdans sonra altı mertebe sayılmıştır. İsmailî kozmolojisinde yedi rakamına vurgu oldukça fazladır. Bu sebeple bu yedi mertebe hakkında metinde geçen ibare olduğu şekliyle aktarılacaktır:

“Müstecib eğitim mertebesinde kemâle ulaştığında onun söyledikleri hüccet açısından öyle bir mertebeye ulaşmış olur ki başkalarına da yol gösterip onları gafletten kurtarabilir. Me'zûn-ı ekber ve mu'allimin izniyle onu me'zûn yaparlar. O me'zûn-ı asgar olur ve mu'allim izin verirse tayfayı kendisi davet eder. Bu mertebede kemâle ulaştığında diğer mertebeyi hak eder ve Hazret-i Hüccet'ten, me'zûn-ı ekber mertebesine geçmeyi hak eder. Ve me'zûn olmak öyle bir mertebedir ki ona kendisinin doğru gördüğü ve davet etmek istediği kişilerin hakkını ve iznini vererek, kazandırır. Daha çok hak etmekle ve başarıyla mu'allimlik mertebesine ulaşır ve hüccet-i a'zam onu bir adada [ülke, kıta] görevlendirir. Bununla 'on ikili levhalıklardan' olur ve bunlar ashâb-ı cezâirlerdir. Çevrelerinden veya cezirede nerede bir mü'min veya müstecib varsa onların emrine ve fermanına amadedirler. Sonraki mertebe dâîliktir. Dâîye davet etme izni verilir ve hiçbir yer veya cezîreyi özelleştirmezler. Akabindeki hüccet-i a'zam mertebesidir. Sonra imamdır. İmam ve hüccet-i a'zam arasında hiçbir vasıta yoktur. Hüccetin ilmi onaylanmış ve hatadan masumdur. Akl-ı evvel mertebesindedir... Allah'ı tanıyan tek kişi hüccet-i a'zamdır.

⁴⁵ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 112.

⁴⁶ Daftary, *İsmaililer*, 660.

Başka insanlar Allah'ı onunla tanırırlar ve aklın zuhuru ve ortaya çıkışı onda gerçekleşir. O Mevlânın rahmetinin, bilgeliliğinin ve ilminin kapısıdır. Hakikatlerin keşfi ve şüphelerin ortadan kalkmasının aracıdır..."⁴⁷

Yukarıdaki pasajdan anlaşılacağı üzere Alamut sonrası dağılma tehlikesi geçiren Nizarîlik, Encüdan dirilişinin de etkisiyle belirgin bir hiyerarşi içerisinde mevcut sistemini inşa edebilmiştir. Onların, imamı merkeze koyan ve asıl olanın imamı tanımak olduğunu ileri sürdükleri bu inanç yapısının temelinde, Alamut dönemi imamlarından Hasan Alâ Zikrihisselam'ın kıyameti ilan edip mevcut şeriatı nesh etmesi yatıyor olabilir. Nitekim Alamut'un yıkılışından itibaren Nizarîler, İsmailîliğin temelini oluşturan ve kökleri yeni Eflatuncu felsefeye dayanan düşünceden uzaklaşmışlardır. Daftary'nin ifadesiyle; "*Encüdan dirilişi sırasında Nizariler, daha önce kozmolojiye ve genel olarak yaradılışla ilgili tefekküre İsmaili ilgiyi yitirmişti; döngüsel peygamberlik tarihine yalnızca laf arasında gönderme yapıyorlardı. Başka bir deyişle, Alamut sonrası Nizariler, Tayyibilerin aksine, erken ve Fatımi İsmaililerin bâtni düşüncesinin esasını özetleyen hakaikle ilgilenmediler.*"⁴⁸ Bu ibareden de anlaşılacağı üzere, Encüdan dirilişi dönemi aynı zamanda Nizarîlerin, merkezî İsmailî fikirlerden uzaklaşarak yeni bir anlayışı inşa etmeye başladığı dönem olarak da nitelendirilebilir. Burada bahsedilen merkezî, *hakâike* dair İsmailî fikirler, Müsta'lî İsmailîler tarafından devam ettirilmiş ve yeni Eflatuncu felsefe, söz konusu fikirlerin kurumsallaşmasında etkili olmuştur.

4. Encüdan Dirilişi Dönemi Sonrası Nizarî İmamları

Encüdan döneminin son imamı Halilullah Ali'nin 993/1585'te vefatından sonra, halefi Şah II. Nizar (993-1038/1585-1628), mezhebin merkezini Encüdan'dan Kahek'e taşımış⁴⁹ ve Nizarî tarihinde Encüdan Dirilişi Dönemi olarak bilinen devir sona ermiştir.⁵⁰ Rivayete göre babası Şah Halilullah Ali, vefatından kısa bir süre önce Nizar'ı Kahek'e getirmiş, bu tarihten itibaren Kahek, Nizarîlerin merkezi olmuştur. Onların buraya yerleşmesi birkaç yıl sürmüştür. Bu köyde bulunan kimseler zamanla Nizarabad olarak bilinir olmuştur.⁵¹ Ayrıca Ataullahîler olarak bilinen Kirman'daki Nizarî tüccarların Nizar için Kahek'te küçük bir saray inşa ettiği ve buranın Kahek-i Şah Nizar olarak bilindiği aktarılmıştır.⁵²

Şah II. Nizar ve diğer Encüdan sonrası imamların yaşadığı döneme ilişkin iki farklı rivayet olup arada yaklaşık doksan üç yıllık bir fark vardır.⁵³ Bu sebeple her iki rivayetin de incelenerek değerlendirilmesi gerekmektedir. İsmailî

⁴⁷ Yalçın Çakmak (ed.), *Kelâm-ı Pîr*, çev. Tahereh Mirzayi (Ankara: Kalan Yayınları, 2020), 128. Ayrıca bkz. Daftary, *İsmaililer*, 661-662.

⁴⁸ Daftary, *İsmaililer*, 663.

⁴⁹ Farhad Daftary, *Ismaili History and Intellectual Traditions* (Oxford: Routledge, 2018), 89.

⁵⁰ Daftary, *İsmaililer*, 660; Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 112.

⁵¹ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 112.

⁵² Tajddin, *Ismailis Through History*, 583.

⁵³ Akbarally Meherally, *A History of the Agakhani Ismailis* (Canada: A. M. Trust, 1991), 109.

kaynaklarına göre, Şah II. Nizar, 982/1574'te, Encüdan'da doğmuş ve henüz 11 yaşında iken imamlık mertebesine yükselerek yaklaşık kırk beş yıl bu görevi sürdürmüştür (993-1038/1585-1628).⁵⁴ Daftary'e göre ise, onun hilafete gelişi, babası Şah Halilullah'ın öldüğü tarih olan 1090/1680 yılı olup vefatı ise 1134/1722'ye tekabül eder. Daftary bu bilgiyi mezar taşı üzerindeki kitabeden aldığını ifade etmektedir.⁵⁵ Her iki rivayet karşılaştırılarak bir değerlendirme yapıldığında, tarihsel süreçteki rivayetler ve imamların vefat tarihlerine ilişkin Daftary'nin yaptığı derlemede, bazı imamların yaşadıkları dönemlere ilişkin bir bilgi paylaşılmadığı görülür.⁵⁶ Buna karşılık kendisi de bir İsmailî olduğu bilinen ve İsmailîliğin tüm tarihini çalışan Mümtaz Ali Tajddin, tüm imamların yaşadığı döneme ilişkin bilgilere çalışmasında ayrıntılı bir biçimde yer vermiştir.⁵⁷ Daftary'nin söz konusu çalışmayı kendi kitabında kullanmadığını ve İsmailî tarihi boyunca yaşayan Nizarî imamların önemli bir kısmının vefat tarihlerinin her iki çalışmada benzerlikler gösterdiğini ayrıca ifade etmek gerekir. Söz konusu rivayetlerden hareketle Tajddin Ali'nin çalışmasında belirttiği vefat tarihlerinin daha tutarlı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Daftary'nin yaptığı araştırmanın derinliği dikkate alındığında, verdiği bilgilerin yapılan araştırmada göz ardı edilmediği ayrıca ifade edilmelidir.

Nizarîliğin Encüdan sonrası tarihine dönülecek olursa, henüz 11 yaşında iken Kasımşahî Nizarîlerin kırkinci imamı olan Şah II. Nizar, Encüdan'daki ataları gibi sufi tarikatlarla irtibatını devam ettirmiştir. O tarikatlardan biri de daha önce bahsedildiği üzere Nimetullahîliktir.⁵⁸ Ayrıca II. Nizar'ın İran'da sufi çevrelerde Şah Ataullah olarak bilindiği,⁵⁹ Kirman civarındaki müntesiplerinin de Ataullahîler olarak anıldığı aktarılmıştır.⁶⁰ Nizar'ın, İran'daki siyasî ortamın müsamahalı yaklaşımı sayesinde, 1014/1606'da birkaç dâî ile birlikte Horasan'a gittiği, burada kimliğini gizlemek suretiyle Nimetullahîler arasına girdiği, hatta zamanla Nimetullahîlerin manevî üstadı olarak bilindiği de aktarılmıştır.⁶¹ Yapılan bir çalışmada Nizar için "*Nimetullahî tarikatıyla bağları muhtemelen kesin olan ilk İsmailî imam*" olduğu değerlendirilmiştir.⁶² Mezkûr rivayetlerden hareketle Nimetullahîler içerisinde, gizli bir şekilde İsmailîliği benimseyen bir kitle olduğu söylenebilir.

Şah II. Nizar döneminde Hindistan'da bulunan Nizarî hocalarla irtibat devam etmiştir. Hindistan'dan bazı dönemlerde imamı ziyaret için Kahek'e gelen kimseler olmuştur. Bunlardan biri de Seyyid Abdünnebî isimli bir vekildir. O, *Ginan*'ında Kahek'te bahçede imam ile yaptığı yürüyüşten

⁵⁴ Tajddin, *Ismailis Through History*, 583; Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 112.

⁵⁵ Daftary, *İsmaililer*, 686-688.

⁵⁶ Daftary, *İsmaililer*, 754.

⁵⁷ Bkz. Tajddin, *Ismailis Through History*.

⁵⁸ Daftary, *İsmaililer*, 687.

⁵⁹ Tajddin, *Ismailis Through History*, 583.

⁶⁰ Farhad Daftary, *Ismailis in Medieval Muslim Societies* (London: I. B. Tauris & Co., 2005), 200.

⁶¹ Tajddin, *Ismailis Through History*, 587.

⁶² Nasrollah Pourjavady - Wilson Peter Lamborn, "İsmâ'ilis and Nî'metullahis", *Studia Islamica* 41 (Paris 1975), 117.

memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Ginan'ın bir başka kısmında ise, “*Ebedi Rab, Ali'nin tam formunda Kahek'te ikamet eder. Görünen İmam Nizar, Tanrı'nın 77. tezahürü ve 40. İmamdır.*” şeklinde yazdığı aktarılmıştır.⁶³

Şah Nizar'ın vefatının ardından oğlu Seyyid Ali (1038-1071/1628-1660) Kasımşahî Nizarîlerin kırk birinci imamı olmuştur. Seyyid Ali'nin Babek'te doğduğu ve çocukluğunu annesiyle birlikte geçirdiği ve Şah Nizar Horasan'dan döndükten sonra babasının yanına, Kahek'e geldiği rivayet edilmiştir. Onun da Nimetullahîler ile ilişkilerini devam ettirdiği, sufi çevrelerde II. Şah Ataullah olarak bilindiği aktarılan bilgiler arasındadır. Kirman'da çok sevilen Seyyid Ali, “Kirman'ın efendisi” olarak meşhur olmuş ve Kirman valiliğine kadar terfi etmiştir.⁶⁴

Seyyid Ali'nin imam olduğu dönem, İran ile Hindistan arasında siyasî gerginliğin arttığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Onun imamlığı zamanında Hindistan'da Babürlü devleti imparatoru Cihangir, Kandhar'ı ele geçirmiş 1648 yılına gelindiğinde ise Safevî şahı II. Abbas orayı yeniden işgal etmiştir. Bu durum, iki ülke arasında yaşanan gerginliği fırsat bilen İngilizlerin bölgede gücünü artırmasında etkili olmuştur. Hint coğrafyasında açtıkları fabrikalarla gücü ellerine alan İngilizler, uzunca bir süre Cihangir ve ondan sonra gelen Babürlü hükümdarlarının yönetimine müdahale etmiştir. Aynı dönemlerde, İran'da Safevî şahı Abbas, 1038/1629'da vefat etmiş, İran'daki sufi gruplara karşı benimsenen özgürlükçü politikalardan vazgeçilerek, bu grupların üzerine gidilmiştir. Bölgede varlığını sürdüren Nimetullahîler ve Ataullahîler de bu baskı politikalarından payını alacakken, manevî lider olarak gördükleri Nizarîlerin kırk birinci imamı Seyyid Ali'nin talimatıyla, kraliyet ordusuna dâhil olmuşlardır.⁶⁵ Böylelikle Nizarîlerin İngilizlerle ilişkisi başlamıştır. Hindistan'daki Nizarî toplulukların güçlenmesinde İngilizler önemli bir yere sahiptir.

İran ile Hindistan'ın siyasî tartışma iklimine rağmen Nizarî gelenek içerisinde yetişen dâîlerin önemli bir kısmı, Safevî devletinin son döneminde yaygın bir biçimde sürdürdükleri tasavvufî gruplarla etkileşimleri sayesinde Hint coğrafyasındaki çok kültürlü fikirlere imkân tanıyan yapıdan istifade etmeyi başarabilmiştir. Bu sayede daha önce ticaret kervanları ile gittikleri Hint alt kıtasına, mistik öğretilerle renklendirilmiş bir İsmailî kültürü taşıma imkânı bulabilmişlerdir.⁶⁶

İmam Seyyid Ali, 1071/1660 yılında Kirman'da ölmüş ve onun ardından Nizarîlerin kırk ikinci imamı, oğlu Hasan Ali (1071-1106/1660-1694) olmuştur.⁶⁷ Seyyid Hasan Ali, Kahek'te doğmuş, babası ile Kirman'da bulunmuştur.

⁶³ Tajddin, *Ismailis Through History*, 588-589.

⁶⁴ Tajddin, *Ismailis Through History*, 594; Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 114-115.

⁶⁵ Tajddin, *Ismailis Through History*, 594-596.

⁶⁶ Sarah F. D. Ansari, *Sufi Saints and State Power The Pirs of Sind 1843-1947* (New York: Cambridge University Press, 1992), 17.

⁶⁷ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 115.

Babasının vefatının ardından imamet makamına gelince yeniden Kahek'e dönen Hasan Ali, 1085/1674 senesinde Safevî hanedanına mensup bir kadın ile nişanlanmıştır. Ömrünün sonlarına doğru kısa bir süre Kirman valiliği yaptığı da aktarılan bilgiler arasındadır.⁶⁸

Daftary'nin aktardığına göre, Hasan Ali'nin imam olduğu dönemde, Nadir Şah, Safevîleri devirerek Afşar İmparatorluğu'nu kurmuştur. Bu olay üzerine imam Hasan Ali, Babek'e taşınmıştır. Daftary, imamın Babek'e taşınmasının sebebi olarak, Hindistan'da onu ziyaret eden Hocaların yol güvenliğini ve oradan gelecek olan vergilerin sağlam bir şekilde imama ulaştırılmasını göstermektedir. Zira daha önce Hintli Nizarîlerin imamlarını görmek ve ona dinî borçlarını ödemek üzere Encüdan ve Mahallat'a yaptıkları yolculuklarda yollarının kesilerek yağmalandıkları ve öldürüldükleri de aktarılmıştır. Söz konusu sebepler, imamın Babek'e taşınma gerekçesi olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte Babek'in tercih edilme sebeplerinden bir diğeri, o bölgede hâlihazırda yaşayan Nizarîlerin olması da olabilir. İmamın oraya taşınmasıyla, Babek, Nizarîlerin önemli bir merkezi haline gelmiştir. İmam Hasan Ali, burada elde ettiği güç sayesinde gizlenmekten de vazgeçerek, dönemin Afşarlı siyasîleri ile birtakım müspet ilişkiler geliştirmeyi başarabilmiştir.⁶⁹

İmam Hasan Ali'nin ölümünden birkaç yıl önce, yaşadıkları coğrafyada Şiîlerin, sufî gruplara baskı uyguladığı bilinmektedir. Önceki imamlar döneminde tasavvufî gruplar içerisinde gizlenen Nizarîler, Hasan Ali'nin son dönemlerinde, tasavvufî gruplar içerisinde gizlenmek yerine Şiî gruplar arasında gizlenme yolunu tercih etmiş ve Şiî baskılardan bu şekilde korunmaya çalışmışlardır. Söz konusu sâiklerle imam Hasan Ali'nin, Bâkır Şah adını aldığı, bazı çevrelerde o şekilde bilindiği rivayet edilmiştir. Aynı şekilde vasiyetinde, Şiîler için önemli bir merkez olarak kabul edilen Necef'e gömülmeyi istemiş, 1106/1694 senesinde vefat ettiğinde, Necef'e defnedilmiştir.⁷⁰

Hasan Ali'nin vefatının ardından Nizarîlerin kırk üçüncü imamı olan Kasım Ali'nin (1106-1143/1694-1730), 1086/1675'te doğduğu tahmin edilmektedir. Onun, Seyyid Ağa Cafer yahut Seyyid Cafer olarak da bilindiği aktarılmıştır. Ayrıca Kasım Ali'nin annesinin Safevî emirlerinden biri ile akrabalığının olduğu, kendisinin II. Şah Tahmasp'ın kızlarından biri ile evlendiği rivayet edilmiştir.⁷¹ İmamlığa geldikten sonra 1106/1694'te Kirman valiliğine atanan Kasım Ali, bu görevde bir süre kaldıktan sonra Mahallat'a taşınmış ve burada meşhur olmuştur. 1143/1730'da Mahallat'ta vefat eden Kasım Ali, buraya defnedilmiştir. Onun vefatının ardından oğlu Ebu'l-Hasan Ali (1143-1206/1730-1792), Nizarîlerin kırk dördüncü imamı olmuştur.⁷²

Ebu'l-Hasan Ali, Babek'te dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda onun maddî olanak itibarıyla güçlü olduğu, yardımsever ve cömert olduğu aktarılmış, onun Ebu'l-Hasan Kahekî lakabı ile tanındığı ifade edilmiştir.⁷³ İmam Ebu'l-Hasan

⁶⁸ Tajddin, *Ismailis Through History*, 598.

⁶⁹ Daftary, *İsmaililer*, 688-690.

⁷⁰ Tajddin, *Ismailis Through History*, 601.

⁷¹ Tajddin, *Ismailis Through History*, 601.

⁷² Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 116-118.

⁷³ Tajddin, *Ismailis Through History*, 606.

Zendler döneminde (1163-1209/1750-1794) Kirman valiliği yapmıştır. Onun döneminde Kaçarlar ile Zendler arasında birtakım siyasî kavgalar yaşanmış, o, Zendlerle müspet ilişkiler geliştirmiştir. Bunun bir sonucu olarak Kirman Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir.⁷⁴

Varlıklı olduğu bilinen Ebu'l-Hasan'ın imamlığı döneminde ona, Hindistan'daki müridler tarafından her yıl yaklaşık Yirmi Bin Tümen aşar/vergi geldiği, onun bu para ile hem Kirman'da daha çok mülk edindiği hem de halka yardımlarda bulunduğu, bu sebeple halk tarafından çok sevildiği ifade edilmiştir. O, Zendler'in lideri Kerim Han Zend'in 1193/1779'da ölümünün ardından ortaya çıkan iktidar mücadelesinde, bölgede elde ettiği bu popülerlik sayesinde zarar görmeden kurtulmuş, hatta valiliğini devam ettirmiştir.⁷⁵ Daftary'nin aktardığına göre, Zend hanedanının dağılması ve imamın bölgedeki popüleritesinden bulduğu güç sayesinde, Ebu'l-Hasan Ali, Kirman'ın yönetimini tek başına üstlenebilmiştir. Kaçarlarla Zend Hanedanı mensupları arasındaki mücadelede, Kerim Han Zend'in kardeşi Sadık Han'a destek vermiş, onun bir askerî birlik kurup, bölgede otoritesini yeniden kazanmasına katkıda bulunmuştur.⁷⁶

Zendler ile Kaçarlar arasındaki siyasî kavgada Kirman'ın, diğer bölgelere nazaran izole kaldığı söylenebilir. İki hanedan arasındaki iktidar mücadelesinde Kirman'ın merkezî bir rol oynamamasında Ebu'l-Hasan Ali'nin siyasî rolünün önemli olduğu ayrıca ifade edilebilir. Siyasî kimliğinden ayrı olarak Ebu'l-Hasan Ali'yi bölgede güçlü kılan özelliklerinden biri de Nimetullahîler ile kurduğu ilişkidir. O, tarikat içerisinde siyasî kimliği olup ön plana çıkan isimlerin başında gelmektedir.⁷⁷ Nitekim Ebu'l-Hasan Ali vefat ettiğinde, Nimetullahîler'in önemli temsilcilerinden olan Müştak Ali Şah'ın türbesine defnedilmiştir.⁷⁸

Ebu'l-Hasan Ali'nin vefatının ardından, amcazadesi Mirza Sadık, kısa süreliğine Kirman valiliğine getirilmiş, fakat Şiraz'ı ele geçiren Kaçarlar, Kirman'ı da kuşatarak, Mirza Sadık'ı valilik görevinden azletmiştir. Bölgedeki Nizarîlerin, Kirman ve civarını terk etmesi için onlara izin verilmiş, bu sayede onlar Kahek'e taşınarak zarar görmekten kurtulabilmişlerdir.⁷⁹

Ebu'l-Hasan Ali'nin ardından, oğlu Şah Halilullah Ali (1206-1233/1792-1817), Nizarîlerin kırk beşinci imamı olmuştur. Nizarî tarihinin modern dönemi olarak nitelendirebileceğimiz Ağa Han'lardan önceki son imam olması yönüyle Şah Halilullah, ayrıca bir öneme sahiptir. O, 1153/1740 senesinde Kirman'da doğmuş olup çok küçük yaşlardan itibaren amcası Mirza Muhammed

⁷⁴ Daftary, *İsmaililer*, 690-691.

⁷⁵ Pourjavady - Peter Lamborn, "İsmâ'îlis and Ni'metullahis", 119-120.

⁷⁶ Daftary, *İsmaililer*, 692.

⁷⁷ Leonard Lewisohn, "An Introduction to the History of Modern Persian Sufism, Part I: The Ni'metullahi Order: Persecution, Revival and Schism", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)* 61/3 (1998), 444.

⁷⁸ Wladimir Ivanow, "Tombs of Some Persian Ismaili Imams", *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society* 14 (1938), 60.

⁷⁹ Daftary, *İsmaililer*, 694-695.

tarafından ilmî eğitim almıştır.⁸⁰ O, babasının vefatından kısa bir süre sonra, mezhebin merkezini Kahek'e taşımış ve yaklaşık yirmi üç yıl Nizarîler buradan koordine edilmiştir. Bu süre zarfında, Suriye, İran ve Hindistan'dan mezhep mensupları imamı ziyaret etmek için bölgeye akın etmiştir.⁸¹ 1230/1815 yılına gelindiğinde ise imam, mezhebin merkezini Kahek'ten Yezd'e taşımıştır. Bunun sebebinin, Hindistan bölgesinden imamı ziyarete gelen mezhep mensuplarının, yol güvenliği olduğu aktarılmıştır.⁸²

Nihayet 1233/1817 yılına gelindiğinde, Yezd'de Nizarîler ile yerel tüccarlar arasında çıkan tartışmada Nizarîler Şah Halilullah'ın evine sığınmış, eve yapılan bir saldırı sonucu Şah Halilullah vefat etmiştir. İmamın naaşı önce Mahalla'ta, oradan da Necef'e götürülerek, burada defnedilmiştir.⁸³

Nizarîlerin kırk beşinci imamı Şah Halilullah, Encüdan sonrası dönemde İran'ı merkez edinen son imam olması bakımından önemlidir. Onun vefatının ardından, Nizarîliğin merkezi zaman içerisinde Hindistan'a taşınmış ve böylelikle Nizarîler için modern dönem başlamıştır.

Sonuç

Alamut Kalesi'nin 1256'da Moğollar tarafından yıkılmasıyla birlikte Nizarî İsmailîliği tarihsel bir kırılma yaşamış; imamlık kurumu hem fiziki görünürlüğünü kaybetmiş hem de mezhep teşkilatının dağılmasıyla varoluşsal bir tehdit altına girmiştir. Bu yıkımın ardından ortaya çıkan Encüdan Dirilişi, sadece dağılmış bir cemaatin yeniden toparlanması değil, aynı zamanda dinî otoritenin, teşkilat yapısının ve doktriner sürekliliğin yeniden inşası anlamına gelmektedir. II. Müstansır Billah ile başlayan bu süreç, Encüdan köyünü merkez edinerek, İran, Orta Asya ve Hindistan'daki Nizarî toplulukları merkezî bir otorite etrafında yeniden toplamayı hedeflemiştir.

Encüdan dönemi imamları, Safevîler gibi güçlü siyasî aktörlerle ilişkilerini dikkatli bir biçimde takiyye ve pragmatizm temelinde kurmuş; zahirde İmamiyye Şiasına yakın bir çizgi izlerken, bâtinî İsmailî inançlarını iç yapıda muhafaza etmişlerdir. Bu dönemde tasavvufî yapılarla kurulan yakın ilişkiler, hem takiyye stratejisini kolaylaştırmış hem de mezhep düşüncesinin sûfî literatür üzerinden yeniden ifadesini mümkün kılmıştır. II. Müstansır'ın *Pendiyât-ı Civanmerdî* adlı eseri bu etkileşimin somut bir örneği olarak öne çıkmaktadır.

Encüdan imamları, sadece dinî liderlik değil, aynı zamanda örgütsel bütünlüğün korunması ve mezhebin kültürel hafızasının aktarımı açısından da belirleyici bir rol oynamışlardır. Nihayetinde Şah Halilullah Ali'nin Kahek'e taşınmasıyla Encüdan dönemi sona ermiş ve Nizârîlik, modern döneme geçişin eşiğine gelmiştir. Bu süreç, Nizarî İsmailîliğin tarih boyunca karşılaştığı krizleri esneklik, gizlilik ve merkeziyetçilik ilkeleriyle aşabildiğini göstermektedir.

⁸⁰ Tajddin, *Ismailis Through History*, 617.

⁸¹ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 125.

⁸² Daftary, *İsmaililer*, 695-696.

⁸³ Tajddin, *Brief History of the Shia Ismaili Imams*, 126.

Kaynakça

- Ansari, Sarah F. D. *Sufi Saints and State Power The Pirs of Sind 1843-1947*. New York: Cambridge University Press, 1992.
- Ay, Zahide. "16-17. Yüzyıllar İran'ında Safevi-Nizari İlişkilerinin Dini ve Siyasi Etkileri Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme". *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi* XI/21 (2019), 455-471.
- Ay, Zahide. *Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği ve Tasavvuf*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Çakmak, Yalçın (ed.). *Kelâm-ı Pîr*. çev. Tahereh Mirzayi. Ankara: Kalan Yayınları, 1. baskı., 2020.
- Daftary, Farhad. *Ismaili History and Intellectual Traditions*. Oxford: Routledge, 2018.
- Daftary, Farhad. *Ismailis in Medieval Muslim Societies*. London: I. B. Tauris & Co., 2005.
- Daftary, Farhad. *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alfa Tarih, 2017.
- Daftary, Farhad. *Şii İslam Tarihi*. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alfa Tarih, 2016.
- Daftary, Farhad. *The Ismailis: Their History and Doctrines*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Hacı Bektaş Velî. *Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Velî*. ed. Hüseyin Özbay. çev. Esad Coşan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Ivanow, Wladimir. "Tombs of Some Persian Ismaili Imams". *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society* 14 (1938), 49-62.
- Lewisohn, Leonard. "An Introduction to the History of Modern Persian Sufism, Part I: The Ni'metullahi Order: Persecution, Revival and Schism". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)* 61/3 (1998), 437-464.
- Meherally, Akbarally. *A History of the Agakhani Ismailis*. Canada: A. M. Trust, 1991.
- Mustansır Billah, II. *Pandiyat-i Jawanmardi or Advices of Manliness*. çev. Wladimir Ivanow. Leiden: Brill Publisher, 1953.
- Pourjavady, Nasrollah - Peter Lamborn, Wilson. "İsma'ilis and Ni'metullahis". *Studia Islamica* 41 (Paris 1975), 113-135.
- Tajddin, Mümtaz Ali. *Brief History of the Shia Ismaili Imams*. Karachi: Real Patidar Library, 2009.
- Tajddin, Mümtaz Ali. *Ismailis Through History*. Karachi: Islamic Book Publisher, 1997.
- Virani, Shafique N. *The Ismailis in the Middle Ages a History of Survival a Search for Salvation*. New York: Oxford University Press, 2007.